

På Tivoli udde hände absolut ingenting

I slutet av juli 1941 blev luftvärnsställningen fullt bemannad, hundra man och tre högre befäl. Malmberg berättade att han var den siste som skrevs in. Efter att ha hämtat ut persedlar och utrustning från batteriets kasern i Frösunda kördes han på lastbil till Tivoli udde tillsammans med ett par permittenter och en hårt stoppad halmmadrass. Korpral Gadd mötte vid Östra grinden och följde honom till den barack där han skulle bo, anvisade skåp och sängplats.

De många militärbarackerna låg tätt uppe på berget, alla rödmålade, försedda med vita stugknutar och vindskivor, och omgivna av rabatter med ringblommor. Från luften skulle man tro att det var en stugby. Men på marken gick det inte att upprätthålla den illusionen. Skogen var kraftigt utglesad. Övningspassen hade raderat ut undervegetationen och ersatt den med en stybb av barr, sand och lerklumpar. Torra sommardagar kändes hela berget dammigt.

Varannan förmiddag bänkades soldaterna i samlingslokalen för information om krigsläget. Bonzo refererade TT-rapporter och lät pekpinnen studsa över kartorna. På väggarna hängde affischer från Tystnadskampanjen, så som i alla andra baracker, inklusive marketenteriet. "En svensk tiger" och "Spionen lägger pussel – behåll din bit".

"Tystnadsplikten är en del av neutralitetspolitiken", sa Bonzo. "Sverige ska likna en igelkott som ligger hopkrupen med taggarna utåt, tyst och stilla, utan att provocera någon. Den ska utstråla ett nästan skrämmande lugn, en slags likgiltighet som inte lockar någon, men håller rovdjuren borta."

Även om batteriets chef hade ett öknamn, Silkesapan, som anspelade på att han var liten och magerlagd, hade gäll röst, alltid verkade tveka och hade hårtofsar i öronen, så gjorde hans försiktighet intryck. Alla skulle vara en del av batteriet, med dess tretton värn och de uppstickande kanonerna, strålkastarna, kulsprutorna och centralinstrumentet. Nedanför dem kunde soldaterna uppleva sig som sammanlänkade organ i igelkottens inre. Man avstod från känsliga samtalsämnen. Kriget fick vara summan av de papperspilar som Bonzo klistrade upp på kartorna, fritt från sympatier och antipatier.

I försöken att undvika friktioner växte batteriets historieberättare fram som ett valv över dem, med Malmberg som den starkast lysande stjärnan. Han hade alltsedan tonåren arbetat som frisör i Munkfors, tagit över faderns rak- och frisersalong och utvecklat den till ett centrum. Genom entrén strömmade män från alla samhällsskikt, delvis för att klippa eller raka sig, men framförallt för att lyssna till hans historier. De övriga frisörerna höll sig tysta. Alla skulle få höra den röst som nu blivit en magnet på Tivoli udde.

Där samlades man i och utanför marketenteriet, på badplatsen, vid hinderbanan, framför vedtravarna och på andra platser där det gick att bilda klungor. Malmbergs berättelser berörde, kunde vara paradoxala, brutala och mänskliga. Man kunde skratta men aldrig

skratta bort dem. Historierna var både svåra att skaka av sig och svåra att återberätta. Man drogs till dem och kunde nästan andas genom dem.

Men det mesta av dagarna gick åt till militär träning. Man måste till exempel öka sin snabbhet när man sprang från sin barack till det värn där man tjänstgjorde. Stigen skulle präntas in, med alla dess kurvor, höjdförändringar, nystan av tallrötter och uppskjutande stenkanten. Ens rörelser måste bli ett med berget.

Träningen leddes av Styckis och hans hetsande svordomar. Han sprang bakom och framför en, röt, gestikulerade och spottade. Hans ärriga ansikte var som blåstrat av en krutexplosion.

”Fan, det går för djävla långsamt. Zacke, du måste öka steglängden här, och Jompe, något bättre knälyft, det är ingen satans stadsgata det här, vid de här rötterna ska vänsterfoten hamna precis här, inte någon annanstans. Om igen, och helvetes mycket snabbare! Det är musklerna som ska komma ihåg varenda djävla detalj också när era huvuden är fan så tomma. Också när man skiter på sig av skräck och inte förstår någonting ska armarna och benen veta exakt vad de ska göra.”

Vintern kom, och stack i kinderna. Stigar skottades och isfläckar sandades. Kläderna och kängorna blev otympligare. Ändå skulle man vara nästan lika kvick, slita bort maskeringar och presenningar, signalera att man var klar att ge eld, och hantera vred, skjutspakar och rattar trots stelfrusna fingrar.

Under övningarna siktade man mot flyget runt Bromma, naturligtvis utan att fyra av. Men snart lades allt fokus över på ett tremotorigt plan från tyska Luftwaffe, en Junker 52/3, vars markerade nosparti målats gult, kanske för att få det att se ut som en uppspärrad rovdjurskäft strax innan huggtänderna fått grepp om bytet. Officiellt var det ett kurirplan på dagliga turer mellan Norge och Finland. Men dess egentliga uppgift var tydligen att spana.

Tyskarna hade anvisats en noga avgränsad flygkorridor en bra bit norr om Stockholm. Men deras piloter bröt överenskommelsen och höll sig längre söderut. När överflygningarna blivit alltför flagranta beordrade Silkesapan eld med varningsskott. Av försiktighets skull skulle det hållas långt framför Junkern, och briserade där som ett snabbt växande vitt moln. Planet vände lydigt tillbaka in i korridoren.

Scenen upprepades. Men Junkern försökte hela tiden ta sig närmare Stockholm, bemöttes med nya varningsskott, och lydde dem allt sämre.

Tisdagen den 17 februari, en dag med klarblå himmel, siktades det ännu längre söderut. Styckis, som skötte eldledningen, såg till att varningsskottet sattes närmare planet. Men Junkern fortsatte ändå som om ingenting hänt.

”Donnerwetter, Dummkopf, Arschloch, dra åt helvete tyskdjävul.” Styckis harklade sig och spottade. ”Fram med granatkartuschen!” Det började vevas för fullt uppe på lavetten för att

få siktet inställt. "Eld!" Carl-Magnus, en bjässe på över hundra kilo muskler, slängde in den tunga granaten i slutstycket och hoppade vant undan för den hylsa som kastades ut.

Den här gången blev molnet framför Junkern svart och fyllt av blykulor. Planet ryckte till. Efter några sekunder hörde man smällen, den kändes i hela kroppen. Junkern vred sig, föll nedåt, och följdes av en rök som tecknade en sicksacklinje över himlen. Piloterna lyckades ändå ta sig ur spinnet och kom undan i riktning mot Råstasjön.

Alla tycktes ha hållit andan i anspänningen, och jublet kom överrumplande. Jompe upptäckte att han dunkade några i ryggen, tjuten stegrades och Gurkan kastade sig baklänges in i en snödriva för att göra en ängel. På kvällen drogs Styckis, som nu var batteriets hjälte, in i en av barackerna. Brännvinsflaskorna kom fram och han bjöds på kaffekask. Hugo satt lutad över sitt dragspel och andra vaggade i takt.

Efter reveljen morgonen därpå var det ovanligt tyst. Vakter hade placerats ut på flera ställen, ingen fick lämna området. Styckis syntes inte till. Vid uppställningen var Silkesapan kärv. Vägen upp från Östra grinden skulle sandas och samlingslokalen ställas i ordning. Delar av Försvarsstaben och Informationsstyrelsen var på väg.

När överste Ljungberg så småningom kom in i den kylslagna och svettluktande lokalen reste sig soldaterna, som väntat hopträngda på bänkarna i sina ytterkläder. Översten förstod att utnyttja spänningen, förklarade att staben gått igenom gårdagens händelser och att han liksom överbefälhavaren och statsministern sett situationen som ytterst allvarlig och därför fattat flera beslut om åtgärder.

"Själva nedskjutningen genomfördes helt enligt instruktionerna och med god precision. Vi har inga anmärkningar mot den, men problemet är upprördheten på den tyska sidan. Planet skadades men lyckades nödlunda på Bromma, en av piloterna sårades, och ledningen i Berlin är rasande. Vi har länge sett hur risken för ett tyskt anfall ökar, och det ställer stora krav på diplomatin. Känslorna får inte ta överhanden. Svenska tidningar, skämttecknare, revymakare och andra får inte ges någon möjlighet att locka en större publik att reagera så som ni gjorde i går. Den tyska ledningen får inte drivas till affekt.

Vi måste skicka fler 'grå lappar' till tidningarna, händelserna på Tivoli udde är en statshemlighet, skvallret en hydra, och tystnaden ett viktigt vapen i det svenska försvaret och grunden för diplomatin".

Överste Ljungberg fortsatte med sin order: "Ingen får säga någonting om nedskjutningen. Inte till någon. Aldrig någonsin. På Tivoli udde hände absolut ingenting."

*

Freden kom med lössläppt eufori. "Men ni får inte ge upp vaksamheten. Under fred råder krig med andra medel", sa major Lindh under återsamlingen. "Försvarets metoder får inte

avslöjas för främmande makt. Nedskjutningen är och förblir en statshemlighet. Vi har rensat i arkiven och er tystnadsplikt är absolut.”

Men i Munkfors gick Malmbergs frisersalong mot en ny blomstringstid. Fler stolar sattes in i väntrummet eftersom många kunder försökte få tag i en ledig plats också efter att de klippts färdigt och betalt. Nya berättelser tillkom och under femtiotalet började historierna om luftvärnsbatteriet på Tivoli ta form. Dagen då en tysk Junker sköts ned över Brunnsviken strax norr om Stockholm skildrades så konkret och med så många detaljer att lyssnaren tyckte sig själv vara mitt i oredan bland värnen, framåtlutad, spänd och omgiven av ljuden från rop och granatkrevader.

Bland kunderna i salongen fanns en lokalkorrespondent från Ransäter, Janne Larsson, som ville skriva om nedskjutningen för tidningen Se. Han var ytligt bekant med Tage Erlander och passade på en gång när Erlander besökte sitt barndomshem. Hur hade regeringen sett på Tivoli händelsen under kriget?

Erlander lyssnade noga, log, kisade bakom glasögonen, tittade upp mot några träd i närheten, och skrattade lågt och förtjust.

”Jag var och klippte mig hos Malmberg några gånger på trettioalet och glömmer det aldrig. Vilka historier! Jag tror att han föddes på en ljugarbänk som så många andra värmlänningar. En av Malmbergs skrönor brukar jag använda själv: ’Huk er i bänkera för nu ladder han öm’, den är bra. Nu har jag en till och den ska jag berätta på partimötena. Nej, jag måste skynda mig. Stort tack för historien. Fantastiskt bra.”

Janne Larsson har senare uppgivit att Erlander redan dagen därpå kallade till sig Ingvar Carlsson, Stig Synnergren och Birger Elmér för att informera om läckan. Byrån skulle följa upp så diskret som möjligt.

Carl-Magnus, han som boxade in karteschen, bröt mot tystnadsplikten år 2000 när han publicerade sina minnen från Tivoli. Boken ”En svensk tiger – men inte nu längre” nämndes emellertid inte i någon tidning och togs inte in av någon bokhandel, och såldes bara i 73 exemplar, varav Krigsarkivet köpte ett. Janne Larsson menade att det var myndigheternas välorganiserade mörkläggning som låg bakom.

Ett annat exempel, tillade han, är den minnestavla som sattes upp på Tivoli udde, och som visade en bild på ett tyskt flygplan och ett suddigt foto över en liten del av området så som det såg ut på 1940-talet. ”Varför beslöt Solna stad så snabbt att ta bort både skylten och det som skrivits om batteriet på kommunens hemsida?”

I en skrivelse betecknade Janne Larsson det som en attack mot demokratins öppenhet. I stadshuset blev han en plåga för receptionisterna, begärde ut handlingar, hänvisade till offentlighetsprincipen, och ville träffa de ytterst ansvariga. På liknande sätt agerade han i

Försvarsdepartementet och Regeringskansliet. På KB fördjupade han sig i Erlanders opublicerade brev.

Frisören Malmberg hade dött 1987 och hans dotter fick nu försöka svara på Larssons frågor. Nej, far hade aldrig tvivlat på historierna om Tivoli. Han var ju själv på plats vid position C2 när planet sköts ned. Hans berättelser var hans egna minnen och allt som bubblat omkring dem. Någon dokumentation hade han aldrig brytt sig om. "Jag är berättare och inte historiker", sa han. "Mina historier kommer att dö med mig och mina åhörare, det är det normala, så har det alltid varit."

Tom Fahlén